

Presveto Trojstvo prema poimanju grčkih Otaca.

O. Roko dr. Rogošić O. F. M.

SUMMARIUM.

Hodie dogmatum historici conveniunt patres graecos modo diverso ac scholasticos Trinitatem concepisse, quae conceptus diversitas speciatim in tribus consistit. 1. Secundum revelationem christianam in Deo sunt 3 personae et una natura. Intellectus noster utpote finitus utrumque conceptum uno aequali ictu sibi repraesentare non valet, sed aliud in recto, aliud in obliquo. Patres graeci (et Ecclesia antiqua) personas in Trinitate concipiunt in recto, naturam in obliquo; Scholastici vero post Augustinum e contra. 2. Quia Patres Graeci personas concipiunt in recto, processionum divinarum conceptus erit: dare et accipere (persona enim habet), apud scholasticos vero: producere et produci (natura enim agit). Ideoque processiones secundum Patres graecos fiunt hoc modo: Pater est fons principalis, totum suum esse habet a se, et quia est Pater, dat Filio. Filius totum esse habet a Patre et ulterius dat Spiritui; consequenter Pater per Filium dat Spiritui. In Trinitate ergo motus vitalis fit in linea recta: a Patre per Filium ad Spiritum. Filius est causa mediana in Spiritus Sancti processione, Spiritus autem S. est vitae divinae perfectio et fructus. — In eadem linea recta fiunt etiam missiones divinae et operationes ad extra. 3. Apud Patres Graecos verbum *ἐκπορεύεσθαι* specialem habet significationem: principaliter procedere, ideoque tantum usurpatur ad processionem Spiritus S. a Patre significandam. Similiter *αἰτιος* et particula *ἐκ* Patri conveniunt. 4. Ex diverso modo Trinitatem concipiendi inter Occidentem et Orientem controversiae oriuntur. Primo controvertitur de verbo *ἐκπορεύεσθαι*. S. Maximus Confessor fit pacificator. Deinde controvertitur de modo processionis Spiritus S. a Filio a. 767. Denique Carolus Magnus formulam Graecam accusat Arianismi, Photius vero formulam Latinam et Arianismi et Sabellianismi. Scholastici »Filioque« et *ὁὐ ἴσθ* idem significare contendunt, ideo theologi Graeci dividuntur in Latinophrones et Photianos rigidos. Photiani rigidi ab impugnationibus Latinorum sese defendentes *ὁὐ ἴσθ* variis modis explicant.

Dandanas se historici dogmata više manje slažu, da su Grci i zapadnjaci na različan način poimali presveto Trojstvo: vjera je bila ista, ali je racionalno shvatanje dogmata bilo različito. Do IV. je vijeka

bilo jedinstvo i u poimanju dogmata, jer je Istok bio učiteljem Zapadu. Poslije IV. vijeka zapadna teologija slijedi svojim putem, a istočna svojim.

Već je M. J. Scheeben ocrtao generalnim crtama poimanje sv. Trojice kod jednih i drugih teologa.¹ Posebnih je pak zasluga u tomu pitanju stekao Th. de Règnon² S. J.³ I ako sve De Règnonove tvrdnje svi teolozi ne primaju,⁴ ipak se danas ne može raspravljati o presv. Trojstvu, ako se ne uzmu u obzir rasprave tog teologa, koji je inače bio strukovnjak po uzgoju u fizičnim znanostima. Pa zbilja se u modernim raspravama o presv. Trojstvu uzimlje u obzir teološki rad De Règnonov.⁴

Glavna razlika između zapadnoga i istočnoga poimanja presv. Trojstva stoji u tomu, kako s filozofske strane gledamo u Bogu narav i osobu, i prema tomu u poimanju božanskih procesija te u terminologiji.

1. Narav i osoba.

Presveto je Trojstvo najdublje otajstvo kršćanske vjere. Geniji kršćanstva su sve svoje sile ulagali, da bar donekle shvate to nedokučljivo otajstvo. Prema kršćanskoj objavi u Bogu ima nešto jedno, i nešto troje, tri „ja“: Otac i Sin i Duh sveti. Tekom vremena kršćani nazvaše prvo narav, natura φύσις, substantia οὐσία, essentia, a drugo osobe personae ὑποστάσεις.

Za nas su ove riječi obične, proste. Ali dok su se kod kršćana ustalile i dok ih je Crkva primila, prošlo je vremena i ljutih borba.

U Bogu je dakle prema kršćanskoj revelaciji s jedne strane apsolutno jedinstvo naravi, a s druge strane trojstvo osoba. Naš ograničeni razum ne može da jednim zorom obuhvati koju pojmljivu stvar, već valja kao da kasa s jednog pojma na drugi, dok dotičnu stvar s više pojmova obuhvati. Uzmimo jedan primjer. Petar posjeduje

¹ M. J. Scheeben, Handbuch der kath. Dogmatik. Sv. I. Freib. i Breis. 1873. 819 ss.

² Études de theologie positive sur la Sainte Trinité, 4 sveska, Paris 1892—1898. Djelo se De Règnonovo uvelike uvažuje i sa strane Istočnjaka. O ovom djelu vidi mnijenje F. W. Puller-a u Cerkovnoj Petrogradskoj Akademiji pred profesorima i pred episkopima Eulogijem Helmskim i Inokentijem Jakutskim u Соколовъ, Христіанское Чтеніе, april 1913. 548. sr. D' Herbigny, De Patre et Filio et Spiritu S. st. 82 n 1.

³ Sr. n. pr. Chr. Pesch, Zwei verschiedene Auffassungen der Lehre von der allerheiligsten Dreieinigkeit. Theol. Zeitfragen 2. Freib. i. Breis 1901.

⁴ Sr. E. d. Hugon. Le mystère de la très sainte Trinité, Paris 1912: Jul. Souben, Nouvelle theologie dogmatique: Placide de Meester, Etudes sur la theologie orthodoxe, Maredsous, 1911.

kuću. Tu imamo pojam „Petar“ i „kuća“ i neki spoj među tim dvama pojmovima. Ako hoćemo da sintetiziramo ta dva pojma, možemo početi s dva kraja: ili s pojma „Petar“ ili s pojma „kuća“. U prvom slučaju velimo: Petar, koji ima kuću: u drugom slučaju: kuća, koja pripada Petru. U prvom slučaju mi je, „Petar“ glavni pojam, s „Petra“ polazim: — a to bi rekli skolastici: Petra gledam *in recto*, a „kuću“ *in obliquo*. U drugom slučaju mi je „kuća“ glavni pojam, kuća je u mom razumu nešto prvo, a „Petar“ je drugotni pojam: kuću gledam *in recto*, a Petra *in obliquo*. Jasno je, da je stvar u prvom i drugom slučaju jedna te ista, a da je samo način poimanja različan.

Slično biva u umovanju o presv. Trojstvu. Naš razum može početi s pojma jedinstva, da dođe do trojstva, ili sa trojstva, da dođe do jedinstva. Ako zor našeg razuma prvo pada na jedinstvo, ili na jednu božansku narav, to narav gledamo *in recto*, a osobe *in obliquo*. Ako pak zor našeg razuma direktno pada na božanske osobe, a indirektno na narav, to velimo, da osobe gledamo *in recto*, a narav *in obliquo*. U prvom slučaju velimo: narav Oca i Sina i Duha Svetoga; a u drugom: O t a c i S i n i D u h S v e t i imaju jednu narav. Jedan i drugi način poimanja je ispravan. Prvi način poimanja presv. Trojstva slijede poslije sv. Augustina Zapadnjaci; drugi put umovanja jest poimanje grčkih Otaca i primitivne Crkve.

Jer grčki oci promatraju božanske osobe *in recto*, a narav *in obliquo*, to oni jedinstvo naravi Božje pretpostavljaju, a osobe naglašuju. Sv. Grgur Čudotvorac († 270) u svojoj vjeroispovijesti (*Ἐκθραῖς τῆς πίστεως*) naglašava osobe ovako: „Jedan je Bog O t a c Riječi... Jedan Gospodin... Jedan Duh sveti“.⁵ Mi pobožno ispovijedamo — veli sv. Ćiril Jeruzolimski — j e d n o g O c a, koji nam svoga Sina kao Otkupitelja posla. Mi ispovijedamo j e d n o g S i n a, koji nam obeća, da će od Oca poslati Utješitelja. Mi ispovijedamo D u h a S v e t o g a, koji je govorio preko proroka, i koji na Duhove nad apoštole sađe“.⁶ Osobito pak naglašuju razliku božanskih osoba tri Kapadočanina, koji se smatraju predstavnicima posebnog mentaliteta grčke Crkve. „Ne boj se, veli sv. Basilije, priznaj osobe. Broj posebice Oca, a posebice Sina... jer je najveće bezbožje, ako ne primimo nauku Gospodinovu, koji nam jasno jednu osobu od druge razlikuje“.⁷

⁵ *Εἰς θεὸς Πατρὲ λόγος... εἰς Κύριος... ἐν Πνεῦμα ἅγιον* P. G. 10, 984.

⁶ Katechesis, 16. 4. PG. 33. 924. A.

⁷ „Neque tu reformides personas confiteri: sed Patrem dic et Filium... Nam ingens improbitas est non suscipere documenta Domini, qui nobis perspicue aliam personam ab alia distinguit“. Homil. contra Sabellianos 3. PG. 31. 604 D — 605 A.

„Imamo ispovijedati, da Otac ima vlastitu ličnost, Sin vlastitu, a Duh svoju vlastitu.“⁸

Gledanje božanskih osoba *in recto*, a naravi *in obliquo* potječe iz same objave kršćanske i prvih hereza u Crkvi. Kršćanstvo je naime niklo u krilu Judejstva, a Judeji imahu s kršćanima zajedničko to, da štiju jednog Boga. Specifikum je kršćanske objave, da je taj jedan Bog u tri osobe. Naravno je dakle bilo, da su prvi kršćani više naglašivali tri osobe, njih prvotno u pameti držali, a da su jedinstvo naravi suponirali. — Tomu su naglašivanju božanskih osoba pridobile prve hereze, koje su direktno nijekale realnost Trojstva. Te hereze dolaze pod raznim imenima: modalizam, sabelijanizam, monarhijanizam, patripasijanizam i t. d. Ove su naime hereze učinile, da su kršćanski apologeti još više stali naglašivati trojstvo božanskih osoba.

U IV^{om} vijeku dođe arijanizam. Ovaj počeo napadati dogmu o presv. Trojstvu s protivne strane, nego je to učinio modalizam. Zato je bilo nužno, da se više naglašuje jedna narav u presv. Trojstvu nego li tri osobe. I zbilja sv. Augustin to čini. On mijenja dosadašnje gledanje presv. Trojstva: gleda jednu narav *in recto*, a tri osobe *in obliquo*. Augustin stvara poimanje zapadnih teologa.⁹ Ali na Istoku ostade staro poimanje: grčki se teolozi boje sabelijanizma, naglašuju osobe božanske, a jednu narav dokazuju proti Ariju na razni način.¹⁰

2. Božanske procesije.

Duševni zor grčkih otaca pada direktno na osobe, a indirektno na narav. Osoba je pak pojam juridički. Juridički je pojam¹¹ na presv. Trojstvo aplicirao prvi jurista Tertulijan.¹² Osoba ima, posjeduje narav; narav je zajedničko dobro, zajedničko imanje triju božanskih osoba. Prema tomu će i pojam nutarnjih božanskih procesija biti juridički: da vanje i primanje. Otac rađa Sina — Otac daje svoju narav Sinu: Otac preko Sina diše Duha — Otac preko Sina daje svoje biće Duhu.¹³

Zapadnjaci gledaju direktno narav, a indirektno božanske osobe. Narav pak radi, producira. Zato su kod zapadnjaka božanske procesije

⁸ *Ὁμολογεῖν δὲ ἐν ἰδίᾳ μὲν ὑποσάσει τὸν Πατέρα, ἐν ἰδίᾳ δὲ τὸν υἱόν, καὶ ἐν ἰδίᾳ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον* Epist. 125. 1. PG. 32. 548 B.

⁹ Sr. De Trinit. II. 13 PL. 42. 853 ss. De Règnon, nav. m. I. 309 ss.

¹⁰ Sr. De Règnon. I. 376 ss.

¹¹ Gaius, Digesta. I. tit. 5. 1.

¹² Adv. Praxeam. 2. 11. 12.

¹³ De Règnon. I. 337. ss; III. 164; IV. 282.

— produkcije. Otac rađa Sina — Otac producira Sina: Otac i Sin dišu Duha Svetoga — Otac i Sin produciraju Duha Svetoga. Te produkcije bivaju prema teoriji sv. Augustina, koju su kasnije skolastici jasno, sistematski razvili, per modum intellectus, i per modum voluntatis.

Kako dakle prema grčkom poimanju sve tri božanske osobe imaju jednu te istu narav? — Pošto grčki oci gledaju osobe in recto, a narav in obliquo, te pošto je Otac, ako stvar naprosto, naravno gledamo i ljudske pojmove na Trojstvo apliciramo, prva i glavna osoba, to duševni zor grčkih otaca direktno padaše na osobu Oca: Otac je *τὸ πρῶτον* u presv. Trojstvu. Otac božanske svoje naravi ne prima od nikoga, on je ima sam od sebe. Zato je Otac *κατ' ἐξοχήν Θεός*. Sv. Atanasije veli: „Unus Deus in Ecclesia praedicatur — Pater Verbi“.¹⁴ Origen zove Oca *ἀντόθεος*¹⁵. Otac je grčkim Ocima super omnia Deus — *ὁ ἐπὶ πάντων Θεός*;¹⁶ on je radix et fons — *ρίζα καὶ πηγή* božanskog aktiviteta ad intra,¹⁷ i ad extra.¹⁸ Otac je — veli sv. Basilije — *causa primordialis* — *αἰτία προκαταρκτική*.¹⁹

Otac je bez principa, ali je on princip ostalih dviju božanskih osoba. Od Oca počinje svaki impuls božanskog života. Otac je jedini izvornik u presv. Trojstvu: *μόνος γὰρ αἴτιος ὁ πατήρ*.²⁰ Ako se nazove Sina izvorom, *πηγή*, tad je Otac — *oculus, ὀφθαλμός: ὀφθαλμόν τινα καὶ πηγήν καὶ ποταμὸν ἐνενόησα*, veli sv. Grgur Nazianzen.²¹ Oko (*ὀφθαλμός*) je prvi početak izvora. Otac dakle svakako treba da ima primordijalitet među božanskim osobama.

Otac, jer je Otac, ima Sina, komu čitavo svoje biće daje, ali tako, da sam bez čitavoga svoga bića ne ostane. Božansko naime biće, apsolutno je nedjeljivo.²² Isto biće daje Otac preko Sina Duhu Sve-

¹⁴ *Ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ εἰς Θεὸς κηρύσσεται ὁ τοῦ Λόγου Πατήρ*. Epist. ad Epict. 9. PG. 26. 1065 B.

¹⁵ In Joan. II. 2. PG. 14. 109 A.

¹⁶ Basil. Epist. 38. 4 PG. 32. 329 D; Ivan Damaš. Fides Orth. I. 8. PG. 94. 817 B. C.

¹⁷ Basil. Hom. c. Sabel. 4. PG. 31. 609 B; sr. Kranich, Der hl. Basilius in seiner Stellung zum „Filioque“, Braunsberg 1882. 38.

¹⁸ Basil. De Spir. S. 37 PG. 32. 133 D.

¹⁹ De Spir. S. 38. 136 B; 21. 105 C. Sr. Iv. Dam. Fid. Orth. I. 12 PG. 94. 849; Ps. Dionys. De div. nomin. 2. 7. PG. 3. 645 B.

²⁰ Iv. Damaš. Fid. Orth. I. 12. PG. 94. 849 B.

²¹ Orat. 31. 31. sr. De Règnon, III. 369 s.

²² Basil. Hom. c. Sabel. PG. 31. 605 B; De Spiritu S. 21. PG. 32. 105 B. Maxim Confes. Controv. Theol. 2. 1. PG. 90, 1124 D. s.

tomu: *Ταῦτα πάντα διὰ τοῦ Υἱοῦ εὐρήσομεν ὄντα καὶ ἐν τῷ πνεύματι.*²³ U razvoju — da tako reknem — nutarnjega božanskoga života Sin je causa medians.²⁴ Trojstvo je, veli sv. Basilije, kao neki lanac: srednji kolut — Sin spaja dva krajnja koluta — Oca i Duha Svetoga.²⁵ Zato je Duh privezan Sinu, kao što je Sin privezan Ocu²⁶ tako, da je Duh Sveti preko Sina spojen s Ocem.²⁷ Otac jest izvor, ali Sin je rijeka — *ποταμός*, dok je Duh Sveti kao neki reservoar iz koga pijemo vodu, *πίνειν λεγόμεθα τὸ πνεῦμα* rekao bi sv. Atanazije.²⁸ Otac je *φῶς*, Sin je *ἀπαύγασμα*, a Duh Sveti je onaj, u komu bivamo prosvijetljeni — *ἐν ᾧ φωτιζόμεθα*, kako bi rekao sv. Atanazije, ili Duh je prosvijetljenje, *φωτισμός*, kako bi rekao sv. Bazilije.²⁹ Sve slike, kojima su grčki Oci nastojali zorno predočiti presv. Trojstvo Sina prikazuju u sredini između Oca i Duha Svetoga.³⁰ Kod zapadnjaka, nakon što je Augustin stvorio psihološku teoriju (mens, intellectus, amor), Duh će Sveti biti u sredini između Oca i Sina kao njihova međusobna ljubav.

Prema grčkim se dakle ocima nutarnji božanski život kreće od Oca preko Sina do Duha Svetoga. „Nativa bonitas et naturalis sanctimonia et regalis dignitas ex Patre per Unigenitum ad Spiritum permanat“.³¹ Otac naime sve svoje biće daje Sinu, a Sin isto biće, koje je primio od Oca, daje Duhu Svetomu.³² Samo davanje i pri-

²³ Atanas. Ad Serap. III. 1. PG. 26. 625 B.

²⁴ Sr. Vekkos, Orat. de unit. eccl. 64. 69. 141. 149 A; Nikefor Blemida. De proces. Sp. S. Orat. 2. gl. 4. PG. 142. 569 AB.

²⁵ Ep. 38. 5. PG. 32. 332 Bs.

²⁶ [Τὸ πνεῦμα] ἠνωμένον τῷ Υἱῷ, ὡς ὁ Υἱὸς ἦνωται τῷ Πατρὶ. Athan. Serap. I. 31. PG. 26. 601 A.

²⁷ Πνεῦμα . . . δι' ἐνὸς Υἱοῦ τῷ ἐνὶ Πατρὶ συναπτόμενον, Basil, De Sp. S. 45. PG. 32. 152 A. Καὶ οὐ τὸ Πνεῦμα τὸν Λόγον συναπτει τῷ Πατρὶ, ἀλλὰ μᾶλλον τὸ Πνεῦμα παρὰ τοῦ Λόγου λαμβάνει. Athan. Or. III. c. Ar. 24. PG. 26. 373 B.

²⁸ Ad. Serap. I. 19–20. PG. 26. 573 B — 577 A.

²⁹ De Sp. S. 47. PG. 32. 153 B.

³⁰ Sr. O. B a r d e n h e w e r, Ungedruckte Excerpte aus einer Schrift des Patriarchen Eulogius von Alex. (180–607) über Trinität und Inkarnation. Tüb. theol. Quartalschr. 1896. 364 ss; Ivan Damas. De haeres., epilogus; sr. Bilz, Die Trinitätslehre des Johannes von Damascus, Paderborn 1909. 47 ss; Ciril Aleks. Thesaur. 34. PG. 75. 588 A., Sr. P e t a v i u s, De Trinit. VII. 3–7.

³¹ ἡ φρυσικὴ ἀγαθότης καὶ ὁ κατὰ φύσιν ἀγιασμός, καὶ τὸ βασιλικὸν ἀξίωμα ἐκ πατρὸς διὰ τοῦ Μονογενοῦς ἐπὶ τὸ πνεῦμα διήκει. Basil. De Sp. S. 47 PG. 32. 153 B.

³² πατὴρ μὲν δίδωσιν Υἱῷ καὶ Υἱὸς μεταδίδωσιν ἀγίῳ πνεύματι. Ciril Jerusal. Katekez. 16. 24. PG. 33 952 B.

manje konstituirala božanske osobe. Sin naime nije drugo, nego ono, što mu daje Otac, a Duh Sveti nije drugo, nego ono, što mu daje Sin. „Siquidem et Filius eadem a Patre accipere dicitur quibus ipse subsistit. Neque enim quid aliud est Filius, exceptis his quae ei dantur a Patre, neque alia substantia est Spiritus Sancti praeter id quod datur ei a Filio.“³³ Tako je prema grčkom poimanju u početku samo jednica — Otac; zatim se substancija Očeva miče i biva dvojstvo; poslije toga isto biće naprijed teče i biva Trojstvo. Unitas primo in binarium mota, in Trinitate constitit.³⁴

Duh je Sveti dakle kruna rasta u božanskom životu; u Duhu sv. se život Božji razvija do savršenstva: in Spiritu Sancto Trinitas perfecta esse ostenditur.³⁵ Duh Sveti usavršuje, zaokružuje presv. Trojstvo, per se complet glorificandam ac beatam Trinitatem.³⁶ Zato veli sv. Ivan Damašen: *ῥίζαν νόησον τὸν πατέρα, κλάδον τὸν Υἱόν, καρπὸν τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον.*³⁷

Duh je Sveti dakle plod, koji proizvire iz korijena — Oca preko debla — Sina.

Procesije dakle božanske prema grčkom poimanju bivaju in linea recta od Oca preko Sina do Duha Svetoga: Otac rađa Sina, Sin diše Duha, Duh je dihanje neposredno Sinovljevo, a jer Sin sve ima iz Oca, to je Duh posredno dihanje Očevo. Spiritus „ex Patre [mediate] procedere dicitur quia ex Filio, qui ex Patre esse conceditur, effulget“.³⁸

Prema ovom poimanju stvorila se grčka formula ex Patre per Filium procedit — *ἐκ Πατρὸς διὰ τοῦ Υἱοῦ ἐκπορεύεται.*³⁹

* * *

³³ Didim Slijepi, De Spir. S. 37. PG. 39. 1065 Ds.

³⁴ *Μονὰς ἀπ' ἀρχῆς εἰς δόξα κληθεῖσα μέχρι Τριάδος ζῶτη.* Grgur Naz. Or. 29. 2. PG. 36. 76 B; sr. Ivan Damas. De hymno Tris. 28. PG. 95. 60 A.

³⁵ *δείκνυται τέλειαν εἶναι ἐν τούτῳ τὴν Τριάδα,* Athanas. Ad Serap. I. 25. PG. 26. 589 B.

³⁶ *Ἐν δὲ καὶ τὸ πνεῦμα . . . δι' ἐνὸς Υἱοῦ τῷ ἐνὶ πατρὶ συναπιόμενον καὶ δι' ἑαυτοῦ συμπληροῦν τὴν πολυῴμητον καὶ μακαρίαν Τριάδα* Bas. De Sp. S. 45. PG. 32. 152 A. sr. Greg. Naz. Car. theol. PG. 37. 632; Or. 31. 4. PG. 35. 849.

³⁷ De haeresibus. Epilogus. Sličnu predodžbu ima i Tertulijan: Tertius est enim Spiritus a Deo et Filio sicut tertius a radice, fructus a fructice. E tertius a fonte, rivus ex flumine. Et tertius a sole, apex ex radio. Adv. Praxeam 8. PL. 2. 163 D — 164 A. Zato i Tertulijan veli: Spiritum non aliunde puto quam a Patre per Filium ib. 4. PL. 2. 159 B.

³⁸ *ἐκ Πατρὸς λέγεται ἐκπορεύεσθαι, ἐπειδὴ παρὰ τοῦ λόγου τοῦ ἐκ Πατρὸς ὁμολογουμένου ἐκλάμπει.* Atan. Ad. Serap. I. 20. PG. 26. 580 A.

³⁹ Ivan Dam. De fid. orth. I. 12. PG. 94. 849; Tarazije, πατ. Carigrad. Epistola inthronistica, Mansi, XII. 1122 D.

Vječne procesije završuju u temporalnim misijama: misije i procesije su među sobom spojene. Zato grčki Oci iz temporalne misije Duha Sv. preko Sina dokazuju njegovo božanstvo, kao što iz vječnog rođenja Sinova dokazuju Sinovo božanstvo.⁴⁰ Misije pak bivaju in eadem linea recta: Otac šalje Sina, a Sin šalje Duha Svetoga.⁴¹

In eadem linea recta kreće se djelovanje presv. Trojstva prema vani: Otac preko Sina u Duhu svetomu sve radi.⁴² Otac je primarni uzrok — *προκαταρκτική αἰτία*, Sin je stvarateljni uzrok — *δημιουργική*, a Duh Sveti usavršiteljni *τελειωτική*. Jer je Duh usavršiteljni uzrok, zato „sanctificatio non est absque Spiritu“.⁴³ Osoba je naime Duha svetoga intimno sjedinjena sa posvećenom dušom: ova je preko Duha sjedinjena i sa Sinom, a preko Sina i s Ocem. Osoba Duha Svetoga je prema izražajima grčkih otaca nekako bliže, nego li su osobe Sina i Oca.⁴⁴

Odnosaj dakle stvorova prema presv. Trojici stoji u obratnom pravcu nego što su božanske nutarnje procesije: od Duha preko Sina do Oca. U istom pravcu biva naše spoznanje presv. Trojice. „Naša spoznaja Boga — veli sv. Basilije ide od jednog Duha preko jednog Sina do jednog Oca“.⁴⁵ Za to je temelj, što Grci naproti nego li zapadnjaci smatraju Duha sv. slikom Sina, a Sina slikom Oca.⁴⁶ Otac naime uslika sebe u svomu Sinu, a Sin uslika sebe u svomu Duhu.⁴⁷ Sin je, rekao bi De Règnon, portret Očev, a Duh sveti fotografija Sina.

Gledajući na to, da se prema grčkom poimanju personae procedentes kao takove očituju u svijetu, to patrolozi govore o kozmološkoj

⁴⁰ Sr. Atan. Ad Serap. I. 2. PG. 26. 533 B; IV. 1. 637 C, 3. 641 B; sr. Nager, Die Trinitätslehre des hl. Basiliius des Grossen, Paderborn, 1912. 121; Langen, Die trinitarische Lehrdifferenz zwischen der abendländischen und morgenländischen Kirche, Bonn 1876. 83. Bilz, Die Trinitätslehre des hl. Joh. von Dam. 172.

⁴¹ Atan. Ad Ser. I. 20. PG. 26. 580 B.

⁴² *Ἀπὸ τοῦ ὁ Πατήρ διὰ τοῦ λόγου ἐν τῷ πνεύματι ἐνεργεῖται καὶ δίδωσιν τὰ πάντα.* Ath. Ad Ser. III. 633 B.

⁴³ Basil. De Sp. S. 38 PG. 32. 136 B. *ἀγιασμός δὲ οὐκ ἄνευ πνεύματος*, 136 D.

⁴⁴ Basil. De Sp. S. 37. PG. 32. 133 CD. Atan. Ad Ser. I. 25. De Règnon, IV. 535—572.

⁴⁵ *Ἡ τοίνυν ὁδὸς τῆς θεογνωσίας ἐστὶ ἀπὸ ἐνὸς πνεύματος διὰ τοῦ ἐνὸς Υἱοῦ ἐπὶ τὸν ἕνα Πατέρα.* De Sp. S. 47. 153 B.

⁴⁶ Sr. K. Holl. Amphiloichius v. Ikonium in seinem Verhältnis zu grossen Kappadoziern, 1904. Leipzig, 149; Bilz n. m. 180.

⁴⁷ Sr. Atanas Ad Ser. IV. 3. 640 D—641 A; Ps. Basil. c. Eun. V. PG. 29. 732 B.

Trojici kod Grka: presv. Trojstvo prema Latinima je imanentno, prema Grcima očituje se vani.⁴⁸

3. Terminologija.

Kod grčkih Otaca potpuna formula „ex Patre per Filium Spiritus procedit“ dolazi rijetko s više razloga. Prije svega valja zapaziti, da su Pneumatohi pripisivali princip Duha sv. samom u Sinu.⁴⁹ Zato nije bilo uputno s apologetske strane, da se naglašiva „per Filium“, kad su Pneumatohi tu formulu zloupotrebljavali i pretjeravali. Ali, što je vrlo važno, grčki apologeti IV. v. formulu „per Filium“ nijesu nigdje zaniijekali, a kao dobri polemičari morali su to učiniti, kad bi formula „per Filium procedit Spiritus“ bila neispravna, jer bi tobože Duh Sveti od samoga Oca ishodio.

Osim toga formulu „per Filium“ nije trebalo dodavati. Dovoljno je bilo *ἐκ τοῦ Πατρὸς ἐκπορεύεται. Διὰ τοῦ Υἱοῦ* nužno slijedi iz čitavog poimanja grčkih Otaca te iz svih slika, koje su lebdile pred njihovim očima, kad su o presv. Trojstvu umovali. Ako reknemo na pr. plod je iz korijena, — *καρπὸς ἐκ τῆς ῥίζης ἐκπορεύεται*“, nije potrebno dodavati „preko debla — *διὰ τοῦ κλάδου*“: to se razumije samo po sebi; ili kad se rekne „Digitus Dei“, nije nužno dodavati „per brachium“, jer samo se po sebi razumije, da prst ovisi o ruci.⁵⁰

K tomu treba dodati, da glagol *ἐκπορεύεσθαι* kod sv. Otaca ima specijalno značenje. To je tehnička riječ, da se označi posredna procesija iz Oca. Taj se naime glagol sastoji iz riječce *ἐκ* i *πορεύομαι*. Partikula *ἐκ* pripada Ocu, a *διὰ* Sinu.⁵¹ Te dvije partikule, veli sv. Basilije, razlikuju božanske osobe,⁵² tako da *διὰ* suponira principalni uzrok u presv. Trojstvu, to jest Oca.⁵³ Zato se ne može reći: *Πνεῦμα ἐκ τοῦ Υἱοῦ ἐκπορεύεται*. Moglo bi se reći: *ἐκ τοῦ Υἱοῦ διαπο-*

⁴⁸ „Pour les Orientaux, la Trinité est avant tout cosmologique; c'est par elle que s'explique l'origine du monde. Le monde n'existerait pas, qu'il n'y aurait pas nécessairement de personnes divines. Pour les Occidentaux, la Trinité n'a rien à voir avec le monde: c'est nécessité de la vie divine. Ici, la Trinité immanente; là la Trinité économique“, L. Duchesne *Autonomie ecclésiastiques*. — *Eglises séparées*. Paris, 1896. 84. Sr. De Règnon. I. 346 ss.

⁴⁹ Basil. C. Eun. II. PG. 29. 652 A. Sv. Bazilije se ljuti i pita Pneumatohi: „Quomodo igitur Spiritus causam Unigenito soli attribuit? — Možda bi se danas ljutio na one, koji samomu Ocu pripisuju uzrok Duha svetoga!

⁵⁰ Sr. Didim Sl., De Sp. S. 20. PG. 39. 1051 B.

⁵¹ Već Origen veli, da „*διὰ* competit Christo“. In Ioan. II. 6 PG. 14. 131.

⁵² De Sp. S. 7. PG. 32. 80 A; sr. Greg Naz. Or. 39. 12. PG. 36. 348 A.

⁵³ *Ὅστε ἡ, δι' οὗ φωνῆ, ὁμολογίαν τῆς προκαταρκτικῆς αἰτίας ἔχει, οὐκ ἐπὶ κατηγορίᾳ τοῦ ποιητικοῦ αἰτίου παραλαμβάνεται*. Bazil. ib 21. 105 C.

ρεύεται Π., kad bi taj glagol bio u grčkom jeziku. Leoncije bizantinski zove Sina διαλορθμευτής τοῦ ἁγίου Πνεύματος⁵⁴, a razlog mu je za to: μηδὲ ἀφ' ἑαυτοῦ ἐκπορεύειν Πνεῦμα πρῶτως.⁵⁵

Ἐκ ἰ αἴτιος označuju osobu Oca, a διὰ označuje Sina. Prema tomu se božanske osobe razlikuju jedino načinom opstojanja. esse causam et esse causatum.⁵⁶ To već slijedi logično iz ovih riječi sv. Bazilija: „Nativa bonitas et naturalis sanctimonia et regalis dignitas ex Patre per Unigenitum ad Spiritum permanat. Ad hunc modum et hypostases profite mur, nec pium monarchiae dogma labefactatur“.⁵⁷ Izričito pak ovo tvrdi brat i učenik Bazilijev, ali veći metafizik Gregorije Nisenski. U Bogu je, veli Grgur, razlika samo in esse causam et esse causatum. Nadalje esse causatum je dvostruko-posredno i neposredno: τὸ μὲν προσεχῶς ἐκ τοῦ πρώτου, τὸ δὲ διὰ τοῦ προσεχῶς ἐκ τοῦ πρώτου.⁵⁸ Zato s potpunim pravom, vjerni sakupljač grčke tradicije, sv. Ivan Damaš veli: καὶ Υἱοῦ δὲ Πνεῦμα, οὐχ ὡς ἐξ αὐτοῦ, ἀλλ' ὡς δι' αὐτοῦ ἐκ τοῦ Πατρὸς ἐκπορευόμενον. Μόνος γὰρ αἴτιος ὁ Πατήρ.⁵⁹

Stoga se kod grčkih Otaca još nije našlo sigurno mjesto, gdje bi se reklo ἐκ τοῦ Υἱοῦ ἐκ-πορεύεται Πνεῦμα.⁶⁰ Glagol ἐκ πορεύ-

⁵⁴ PG. 86. 1485 B.

⁵⁵ Ib. 1585 C. sr. Dr. W. R ü g a m e r. Leontius von Byzanz, Würzburg, 1894. 29. 153.

⁵⁶ Die Hypostasen der hl. Dreieinigkeit unterscheiden sich nur τὸ πῶς τῆς ἀπαρχῆως durch ihre Kausalitäts - Verhältnisse wie αἴτιον - αἰτιατὸν. The:en über das „Filioque“ von einem Russischen Theologen (Vasilije Vasiljević Bolotov). Rev. inter de theol. 1898. XXIV. Octob.-Decemb. 688; sr. Христианское Чтение. 1913.

⁵⁷ Οὕτω καὶ ἐποστάσεις ὁμολογοῦνται καὶ τὸ ἐδσεβὲς δόγμα τῆς μοναρχίας οὐ διαλίπει. De Sp. S. 47 PG. 32. 153 C.

⁵⁸ Bolotov n. m. 696 ovako predočuje misao Grgurovu:

ὁ θεός $\left\{ \begin{array}{l} \text{τὸ αἴτιον} \dots \dots \dots \text{ὁ Πατήρ} \\ \text{τὸ αἰτιατὸν} \text{ ἢ} \left\{ \begin{array}{l} \text{τὸ προσεχῶς ἐκ τοῦ πρώτου} \dots \dots \text{ὁ Υἱὸς} \\ \text{τὸ ἐκ τοῦ αἰτιου} \left\{ \begin{array}{l} \text{τὸ διὰ τὸ προσεχῶς ἐκ τοῦ πρώτου} \dots \text{τὸ Α. Πνεῦμα} \end{array} \right. \end{array} \right.$

Sr. Greg. Nys. Quod non sint tres dñi, PG. 45. 133. BC; C. Eun. 369 A; 464 BC. Sr. Petavius, De Trinit. VII. 13. 11 - 12.

⁵⁹ De fide orthodox. I. 12. ἕρ. De Tris. 28. PG. 95. 606 D. Na koje Damašenove riječi zapaža Bolotov, da prema Damašenu samo ἐκ označuje αἴτιον, a nipošto διὰ. n. m. 696.

⁶⁰ Zato Fotije viče: Τίς εἶπε τῶν ἱερῶν καὶ πρωτόνων Πατέρων ἡμῶν τὸ Πνεῦμα τοῦ Υἱοῦ ἐκπορεύεσθαι. Ali se čini, da je bio svjestan, da ako nema riječi, ima kod sv. Otaca smisao. Na drugom naime mjestu nadodaje „κατὰ λέξιν“. Mystagogia 5. 91. Sr. J. Slipyi, Die Trinitätslehre des byz. pat. Photios, Innsbruck, 1921. 22. 23. s.

εσθαι grčki Oci upotrebljuju samo za posredno izlaženje Duha iz Oca. U tomu smislu tu riječ, prema poimanju grčkih Otaca, upotrebljava sv. Pismo, terminologije pak sv. Pisma trebalo se je držati. Prema tomu glagol *ἐκπορεύεσθαι* na latinski ne bi se imalo prevesti prosto sa *procedere*, već *mediate procedere* ili *ut ex primo fonte procedere* ili, što su već Zapadnjaci upotrebljavali, *principaliter procedere*.⁶¹ Riječ latinska „*procedere*“ ima šire značenje.

Druge riječi, kojima Grci označuju božanske procesije kao *προϊέναι, προέρχεσθαι, χορηγείσθαι, προχεῖσθαι, ἐκλάμπειν* i t. d. mogu se slobodno upotrebljavati za procesiju i od Oca i od Sina. Ovi se glagoli, kako se vidi na prvi mah temelje na kozmološkom poimanju božanskih procesija: u sebi naime uključuju i misiju temporalnu i vječitu. Da zaista označuju i procesiju vječnu, to su Grci latinofroni u srednjem vijeku jasno dokazali,⁶² a osobito u novije vrijeme ruski teolog Vas. Vasiljević Bolotov.⁶³

4. Kontroverzije između Istoka i Zapada.

Već je u IV^{om} vijeku bila raspra između Istočnjaka i Zapadnjaka radi terminologije. Zapadnjaci su govorili i htjeli, da Grci govore: una substantia, una essentia, tres personae, dosljedno grčki: *μία οὐσία, μία ὑπόστασις τρία πρόσωπα*. Grci su naprotiv govorili: *μία οὐσία, τρεῖς ὑποστάσεις, α τρία πρόσωπα* su izbjegavali kao nešto sabelijan-skoga. Ovo je jezična kontroverzija mnogo bure uzvitala, ali je napokon svršila god. 382., kad su grčki biskupi s Carigradske sinode u pismu na Papu jednoj i drugoj terminologiji dali isto pravo.⁶⁴ U IV. je naime vijeku još bila jedna država, jedno carstvo; jezik se grčki još poznavao; teolozi latinski na pr. Hilarije, Eusebije Vercelenski, Jeronim i t. d. učili su na Istoku; zato se mogla ona kontroverzija mirnim putem svršiti. Prva kontroverzija gledom na procesiju Duha svetoga između Istoka i Zapada bila je također radi terminologije. Rekosmo, da se u grčkom jeziku prema sv. Ocima ne bi moglo reći *ἐκ τοῦ*

⁶¹ August. De Trinit XV. 26. 47. PL. 42. 1095; Bonaventura Sent 1. dst. 13. q. 2. Opera Quaracchi II. 221 s.

⁶² Sr. Vekkos. De unitate, c. 11. 32. 66. PG. 141. 41 As. 89 Dss. 152 As. Sr. također Petavius, De Trinit VII. c. 4. 18. 7 s. De Règnon IV. 169 s.

⁶³ Revue Int. de theol. 1898. 706—707.

⁶⁴ Theod. Hist. Eccl. V. 9. PG. 82. 1212; Sr. De Règnon I, 195—213; Spasskij. Исторія догматическихъ движеній, Sergejev Posad 1908. str. 178—188.

Υιοῦ ἐκπορεύεται Πνεῦμα, jer *ἐκπορεύεσθαι* znači principaliter procedere, a ne može se reći: Spiritus ex Filio principaliter procedit. Nu zapadnjaci ne poznavajući grčkog jezika i mentaliteta tako učiniše. Oni prevedoše na grčki svoju formulu „a Filio procedit“ sa *ἐκ τοῦ Υιοῦ ἐκπορεύεται*. Papa naime Martin, I. (649—555) posla na Istok neko sinodalno pismo. Carigradski monoteleti, koji su bili protivnici Martinovi, dvije su mu stvari zamjerali. Prvo jer je rekao u pismu *ἐκπορεύεσθαι καὶ ἐκ τοῦ Υιοῦ τὸ Πνεῦμα*, a drugo, jer je rekao, da je Isus kao čovjek bio bez istočnog grijeha. Za *ἐκ τοῦ Υιοῦ ἐκπορεύεσθαι*, veli sv. Maksim, Latinci navlađaju svjedočanstva iz sv. Ćirila Aleksandrinskog. Zbilja sv. Ćiril uz sv. Epifanija od Grka jedini se približuje latinskom shvaćanju.⁶⁵

Sv. Maksimu, koji je dugo boravio na Zapadu, i poznao i latinsku teologiju, razlika je samo jezična. On veli: da *ἐκ τοῦ Υιοῦ ἐκπορεύεται* ni za Latince ne znači, da je *Ἰν αἰνίος*. *Ἐκ τοῦ Υιοῦ ἐκπορεύεσθαι* znači a Patre per Filium.⁶⁶ Zatim nadodaje sv. Maksim, da je on zamolio Rimljane, da bolje svoje stvari na grčki prevlađaju, ali sumnja, da li će poslušati. „Rogavi autem Romanos secundum jussionem vestram, ut ad cavendas sic ex cuniculis obrepentium fraudes dolosque, sua ipsi redderent ac interpretarentur. Verum cum in more positum habeant, ut ita faciant ac scribant, nescio an forte obtemperaturi sint. Est praeterea alia ratio, quod non ita possint alia lingua ac idiomate mentem suam exacte exprimere, sicut in sua atque nativa; ut jam et nos in nostra.“⁶⁷

Anastazije bibliotekar veli, da je Maksim pomirio Rimljane i Grke radi *ἐκπορεύεσθαι* kao sv. Atanazije u IV. vijeku radi *ὑπόστασις ἰ πρόσωπον*.⁶⁸ „Siquidem et eiusmodi pia interpretatione Sanctus olim Athanasius Orientales et Occidentales subsistentiae vel personae nomine dissidentes univit, dum unum idemque utrosque credere sensuque retinere perdocuit, licet ob linguae varietatem aliter atque aliter confiterentur, atque importunis contentionibus desaevirent.“⁶⁹

⁶⁵ *καὶ ἀμφοτέρων, ἐξ ἀμφοῖν*, Cyr. Al. De recta fide, 51; De Adorat. I. Thes. 34. PG. 76. 1408 B; 68. 148 A. 75. 585 A; Epiph. Ad. Haer. 74. 4. 7. PG. 42. 480 D. 488 D. Sr. Vckkos, Epigraphe I. PG. 141, 613—627.

⁶⁶ *διὰ αὐτοῦ προῖναι δηλώσωσι καὶ ταύτην τὸ συναρξὲς τῆς οὐσίας καὶ ἀπαράλλακτον παραστήσωσι*. PG. 91. 136 B.

⁶⁷ ib. 136 C.

⁶⁸ Sv. Atanazije tražio je samo dogmu, u izričaju dogme prepuštao je potpunu slobodu. O riječima nije htio da se disputira. Sr. Tomos ad Antioch. 3. 5. 6. PG. 26. 797 C. 801 A. 8044.

⁶⁹ PG. 91. 133 A, sr. Le Quien, Dissert. Damasc. I. 10.

Prema grčkom shvaćanju Duh izlazi iz Oca posredno, a iz Sina neposredno, jer Grci gledaju osobe in recto, a narav in obliquo. Zapadnjaci gledaju narav in recto, a osobe in obliquo, zato Duh sv. izlazi iz Oca i Sina neposredno. Grci dakle mogu reći: Duh sveti ne izlazi na isti način iz Oca i Sina, a Zapadnjaci mogu reći: Duh sveti izlazi iz Oca i Sina na isti način.

Zato je prva raspra o procesiji Duha sv. između Istoka i Zapada na sinodi bila o načinu ishoda Duha svetoga. God 767. u Gentilly blizu Pariza držana je sinoda, kojoj su prisustvovali Grci i Zapadnjaci. Disputiralo se o procesiji Duha sv. od Sina, ali ne de facto processionis, već de modo processionis a Filio. Ado naime Vienski veli u svojoj Kronici: Facta est tunc temporis synodus, et quaestio ventilata inter Graecos et Romanos de Trinitate, et utrum Spiritus S. sicut procedit a Patre, ita procedat a Filio, et de sanctorum imaginibus, utrumne fingendae an pingendae essent in ecclesiis.⁷⁰

Političko neprijateljstvo između Istoka i Zapada, koje je nastupilo u VIII. i IX. v., izvrnu se u dogmatsko. Carigradski patrijarh Tarazije posla intronistiku⁷¹ patrijarsima rimskom, antiohijskom, aleksandrinskom i jeruzolimskom. U toj intronistici Tarazije po običaju ispovijeda i svoju vjeru, koju je od svoje mladosti učio „a tubis Spiritus Sancti... et ab earum alumnis atque asseclis.“⁷² Ovo Tarazijevo pismo bi pročitano na VII. ekumenskom koncilu (787) na III. sjednici i bi odobreno od svih prisutnih biskupa. U Tarazijevoj Ispovijesti nalazi se i formula grčkih Otaca: Duh sv. ishodi iz Oca preko Sina: „Πιστεύω... καὶ εἰς τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον... τὸν Κύριον καὶ ζωοποιῶν, τὸ ἐκ τοῦ Πατρὸς δι' Ἰσοῦ ἐκπορευόμενον, καὶ αὐτὸ θεὸν ὄντα καὶ γινωριζόμενον.“⁷³

Karlo Veliki (ili bolje teolozi na Karlovu dvoru), kad je primio akte Koncila, napade na Tarasijevu ispovijest kao što i na čitav ekumenski koncil. Osobito pak stade napadati na formulu grčkih Otaca: Duh sv. izlazi iz Oca preko Sina. „Ex Patre enim — tako Karlo — et Filio Spiritus Sanctus, non ex Patre per Filium procedere, recte creditur et usitate confitetur. Naime iz formule grčke — prema Karlovu

⁷⁰ Ado Vien. Chronicon. PL. 123. 125 A.

⁷¹ Sr. Hefele, Conciliengeschichte, III.² 445.

⁷² Mansi, XII. act. III. 1122 C.

⁷³ I. c. 1122 D. zato Bolotov veli, „dass die Theologen in diesem *διὰ τοῦ υἱοῦ* nicht nur eine blossе Privatmeinung eines Kirchenvaters sondern ein sozusagen ökumenisch, überall autorisiertes Theologumenon des orthodoxen Morgenlandes zu erblicken das Recht haben“. I. c. 404.

mišljenju — slijedi, da je Duh stvorenje, da je pozniji vremenom, i manji u vlasti; da je druge substancije. Jer drugo znači riječca *ex*, a drugo *per*. Riječca *per* uključuje „Ariani illius erroris virosum poculum“. Iz formule „Duh ishodi preko Sina“ — zaključuje Karlo — logično slijedi arijanizam.⁷⁴

Karlo Veliki pošalje svoje napadaje na ekumenski koncil papi Hadrijanu I. Papa stane odmah braniti ekumenski koncil, a na prvom mjestu formulu Tarasijevu: Duh sv. izlazi iz Oca preko Sina. Papa spominje svoj primacijalni auktoritet u cijeloj crkvi opozivljući se na tekst Iv. XX. Luc. XXII. Mat. XVI., kojim i danas teolozi dokazuju primat. Tarasijevu formulu aprobante od ekumenskog koncila nadugo dokazuje iz grčkih i latinskih Otaca: sv. Atanazija, Grgura Čudotvorca, Hilarija, Basilija, Ambrosija, Grgura teologa, Ćirila Aleks, i t. d.⁷⁵

Istok se sa svoje strane oduži Zapadu. Kao što je Karlo Veliki iz formule grčkih Otaca htio izvesti arijanizam, tako Focije iz zapadne formule „Filioque“ izvanrednom dijalektičnom spremom hoće da izvede i politeizam i sabelijanizam, i maniheizam i arijanizam.⁷⁶

Poslije Focija su grčki polemisti napadali Zapadnjake radi Filioque: među dokazima proti Filioque navadali su i formulu svojih Otaca „per Filium“. Tako na pr. Andronikos Kamateros u *Ἱερὰ ἀκλόδημη*.⁷⁷ Zapadnjaci su se ispočetka samo branili proti grčkih napadaja: bili su samo u defenzivi. Grčkih Otaca nisu poznavali, sv. Augustin im je bio jedini auktoritet. Ako bi citirali kojeg grčkog Oca, to bi iz njega htjeli dokazati naprosto Filioque bez obzira na grčko poimanje i na grčki jezik.

Kad se na Zapadu teološka znanost malo probudila, osobito kad je za križarskih vojna bilo više kontakta između Istoka i Zapada te se grčke oce stalo zbiljski proučavati, uzeše zapadni teolozi metodu borbe, drugu od one, kojom se služio Karlo Veliki. Stadoše naime dokazivati, da je *per Filium* isto što i *Filioque*.⁷⁸

⁷⁴ Libri Carolini, c. 3. P. L. 98. 1117—1121.

⁷⁵ PL. 98. 1247—52.

⁷⁶ Sr. *Λόγος περὶ τῆς τοῦ ἁ. Πνεύματος μυσταγωγίας*. PL. 102. 280—392.

⁷⁷ Kod Nik. Blemidas, Orat 1 de proc. Sp. S. 5 PG. 142. 536 C. s. cf. 7. 540 B. i or. 2. 3. 568 D. Sr. Hergenröther Die theol. Polemik des Photios, Tüb. Quartalschrift 1858. 624; Bessarione 1922. 9. Dialog Nicete Maronenskoga.

⁷⁸ Sr. Aleks. Aleški, Summa I. p. q. 46. mem. 6. Bonaventura, In I. Sent. dist. XII. q. 3. (ed Quaracchi I. 223). Thomas, Summa I. q. 36, a 3; in I. Sent. dist. XII. 3. Contra errores Graecorum II. 9; Duns Scotus L. I. Sent. d XII. q. 2. (Ed. Wading, Paris 1893. t. IX. 871. ss.

Ova promjena polemične metode izvede u grčkoj teologiji duboku promjenu. Bizantinski se teolozi podijeliše u dvije partije: latinofrone, koji latinima sve popustiše, i stroge konservativce, koji s polemičnih razloga stadoše napadati sada i formulu per Filium i na razne je načine tumačiti. Grčki naime teolozi nisu mogli zaniijekati, da se kod istočnih Otaca nalazi formula: Duh izlazi preko Sina. Ta čitav ekumenski koncil je odobrio tu formulu. Nitko ne niječe, tako veli N. Bogorodskij, da se kod Otaca nalazi: Duh izlazi preko Sina.⁷⁹ Konservativni se teolozi od srednjeg vijeka pa do danas muče, trude, kako bi se oslobodili od stroge logike, kojom Zapadnjaci dokazuju da per Filium i Filioque u suštini isto znače.

Tako je tekom vijekova mnoštvo hipoteza o značenju formule „per Filium procedit“ iznešeno od istočnjaka. Neki na pr. vele, da kad se rekne „Duh izlazi preko Sina“, da to znači samo konsubstancijalnost Duha i Sina, a nipošto ovisnost u ontološkom redu Duha od Sina; t. j. „Duh izlazi preko Sina“ da je isto što i Duh prima isto biće kao i Sin od Oca, da je isto što i reći: ishodi substancijalno iz Oca poput Sina. Drugi vele, da formula grčkih otaca označuje samo perihorezu božanskih osoba: „Duh izlazi preko Sina“ znači „Duh izlazi u Sinu, a ne izvan Sina i bez Sina“. Treći vele, da grčka formula označuje istovremenost proishođenja Duha i Sina iz Oca; t. j. da *διὰ* u ovom slučaju znači isto što i *σὺν, ἀμα μετὰ* (s gen): Duh izlazi preko Sina iz Oca = Duh izlazi isto d o b n o, z a j e d n o sa Sinom iz Oca. Četvrti vele, da grčka formula označuje jedino red božanskih procesija; t. j. da *διὰ* isto znači u ovom slučaju što i *μετὰ* s akuzativom: Duh izlazi preko Sina = Duh izlazi iz Oca p o s l i j e Sina. Peti vele, da grčka formula jedino označuje odnošaj Oca prema Sinu, da se formuli „Duh ishodi iz Oca“ dodaje „preko Sina“ zato, da se razjasni ime Oca, da se zna, zašto se zove Ocem, naime jer ima Sina: „Duh izlazi iz Oca preko Sina“ isto je, što i „Duh izlazi iz Oca, koji ima Sina“. Napokon neki, koji su u većini, tumače grčku formulu vremenim poslanjem (missio te mporalis): Duh izlazi iz Oca preko Sina = Duh od Oca preko Sina daje se vremenom ljudima.⁸⁰ Neki sve ove hipoteze ili više njih navadaju i čitaocu na obir daju.

Mnogo je nesjedinenih istočnjaka, koji priznaju istinitim zapadno stanovište u pitanju ishoda Duha sv. Od sredovječnih teologa Bo-

⁷⁹ Bogorodskij, Сб. Духъ, u Лорухин, Православная богослов. энциклопедія, V. 78 ss.

⁸⁰ Sr. M. Jugie, Dictionnaire Apolog. de la foi cath., II. 368. art. Grecques (Eglise); Franzelin, De Deo Trino, 4. 527; Bogorodskij n. v. 78.

gorodski nabraja: Nikifora Blemida, Ivana Veka, Konstantina Meletionota, Gregora Mamu i t. d.⁸¹ Od novijih ruskih teologa mogu se nabrojiti A. Kireev, Janišev, Svjetlov, Bolotov i t. d.⁸²

Gledajući dakle na jasna svjedočanstva sv. Otaca, priznanje množine istočnih teologa, mogli bi zaključiti, da Filioque ne će biti impedimentum dirimens unionis na unionističnim pregovorima, do kojih će nadamo se jednom doći. Duh Sveti, koji iz Oca „preko Riječi vječno ishodi i javlja se ljudima, Duh sv. životvoreći“,⁸³ dati će milosti svojom da budemo u Kristu svi jedno, da bude jedan pastir i jedan ovčinjak.

⁸¹ n. m. 79.

⁸² Ruska Crkva daje potpunu slobodu u pitanju ishoda Duha sv. kad se radi o obraćenjima na pravoslavlje i o videnijim teolozima, koji proučavajući sv. Oca do tog uvjerenja dođu. Sr. D' Herbigny, De Patre et Filio et Sp. 88.

⁸³ Черезъ слово же вѣчно исходитъ и является людямъ отъ Отца Духъ святыи Животворящій. Tako ruski, kako vele čudotvorac, glasoviti Ivan od Kronstadta († 1908). Ma vie en J. C. 2. par dom Staerk, O. S. B. 1903. 194.